

Михайло Куцин

НОВА ТА НОВІТНЯ ФРАНЦУЗЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ СТОЛІТНЬОЇ ВІЙНИ (1337–1453)

У статті проаналізовано стан нової та новітньої французької історіографії, присвяченої Столітній війні.

Ключові слова: *Столітня війна, Франція, історіографія.*

В статье проанализировано состояние новой и новейшей французской историографии, посвященной Столетней войне

Ключевые слова: *Столетняя война, Франция, историография.*

The article analyzed the state of new and newest French historiography, devoted the Hundred Years War.

Keywords: *the Hundred Years War, France, historiography.*

Актуальність дослідження полягає, насамперед, у тому, що до аналізу французької історіографії Столітньої війни (1337–1453 рр.) – тривалого військово-політичного конфлікту між двома середньовічними феодальними монархіями – Англійським та Французьким королівством за опосередкованої участі більшості країн Західної Європи – в українській історіографії не вдавався ніхто. Ця проблематика традиційно перебуває у нас на маргінесі. Щоправда, як зазначає французький історик, професор Сорбонни Філіп Контамін, й у Франції на сьогодні ще не створено як бібліографічного покажчика, так і відсутній докладний аналіз праць сучасних французьких істориків, присвячених вказаній проблематиці [3, с. 337]. Спробу такого аналізу він здійснив у відомій монографії «Війна в середні віки» [3, с. 337–385]. Однак на специфіку цього аналізу вплинуло, насамперед, те, що науково Ф. Контаміна цікавить війна як явище середньовічного суспільства в цілому. Відтак Столітня війна для дослідника є лише одним з важливих епізодів [14–17]. У вищезгаданій монографії четвертий розділ присвячено саме XIV–XV ст., де основний акцент автор робить на проблематиці найманства, становлення регулярних армій та розвитку артилерії [3, с. 135–185].

У англійській історіографії свого часу об'ємну бібліографію джерел і наукових праць з історії Столітньої війни впорядкував Крістоф Олменд [7, с. 194–212].

З другої половини XIX ст. до наших днів як англійська, так і французька історіографія, збагачуючись новими дослідженнями, пройшли традиційний для західноєвропейської історіографії шлях – від емпіричної, фактографічної, подійної історії до глобальної, всеохоплюючої синтетичної науки про людину, яка вирішує світоглядні питання про закони історичного розвитку, історичну причинність [1, с. 3; 2, с. 7–8].

Однак у цьому річизі, при аналізі Столітньої війни, французькі історики не завжди звертали увагу саме на її військово-стратегічні аспекти. На це існували об'єктивні причини: Франція зазнала поразки у франко-прусській війні (1870–1871 рр.) та уклала принизливий Франкфуртський мир, внаслідок якого втратила панівне становище в Європі. Суспільний песимізм не оминув і коло французьких істориків. Однак ініціатором руху за перегляд стану справ у національній історичній науці і привнесення в неї «нового духу» став відомий французький медієвіст Фюстель де Куланж (1830–1899), підтриманий не менш відомими фахівцями-медієвістами – Габрієлем Моно (1844–1912), Гюставом Фаньезом (1842–1927) та, особливо, професором Сорбонни, директором Національного архіву, Шарлем-Віктором Ланглуа (1863–1929) [1, с. 6–7]. Ф. де Куланж, зокрема, закликав не акцентувати на поразках минулого, а навпаки відшукувати базис для виховання мас у дусі національного єднання на ґрунті буржуазно-республіканського ладу [18, с. 6]. Таким прикладом при дослідженні Столітньої війни мав стати подвиг Жанни д'Арк чи здобутки Франції на завершальному етапі конфлікту.

Столітня війна залишила надто глибокий слід в історії Франції, тому цей період неможливо оминати при викладі її середньовічної історії. При цьому традиційно наголошується на умовності визначення цього військового конфлікту власне як «столітнього». Так Ж. Фав'є у своїй відомій праці «Столітня війна» (Париж, 1980) [21] задається питанням з цього приводу: «А чи тривала Столітня війна сто років, чи на цей вік припало всього-навсього декілька послідовних конфліктів, різних за природою і обмежених за локалізацією». «З далекої відстані, яку обирає історик з метою розгледіти тенденції і проаналізувати глибинні зміни в суспільстві, війна є лише одним з багатьох чинників, що обумовлювали як економічну депресію, так і політичне будівництво», – додає дослідник [21, с. 5]. Зрештою він доходить висновку про те, що «конфлікт через спадщину зрештою переріс у зіткнення націй, а сама війна з феодалної перетворилася на монархічну; за віною, де перемагали лучники, слідувала війна де тон задавали гарма-

ти; і їм не менше це був той самий конфлікт, якому епоха, часами змішуючи всі карти, надавала нового обличчя» [21, с. 6].

Відповідну оцінку Столітній війні принагідно давали навіть ті з дослідників, які військовою тематикою не займаються. Так, А. Бенджеббар у своєму нарисі «Історії Франції» [11, с. 55–67] визначає Столітню війну, насамперед, як військово-територіальний, і лише другорядно династичний конфлікт [11, с. 55–56]. Ж. Вердон у праці «Франція в часи Столітньої війни (початок XIV – середина XV ст.)» власне військовій тематиці також відвів не надто багато місця. Його більше цікавили окремі соціальні проблеми війни – суспільна психологія, становище населення на окупованих та сплюндрованих територіях, «жіночий» фактор у відбудові господарства тощо [37]. А. Демуржер, аналізуючи XIV–XV ст. в історії Франції [19], визначав період Столітньої війни як «час кризи та надії» [19, с. 3–4]. Торкаючись принагідно й військової проблематики, він однак не завжди точний у окремих військових аспектах, припускається помітних помилок.

У 1990 р. К. Рейно опублікував результати власного дослідження обсягів військових знищень доби середньовіччя на території Франції, зокрема, часів Столітньої війни [36]. Цей напрям розвивався й надалі, оскільки згодом Філіп Контамін та Олів'є Гужо-Жанін впорядкували й видали збірку добре підкріплених джерелами праць різних авторів, у яких на прикладі окремих регіонів – Лангедоку, Провансу та Нормандії періоду Столітньої війни аналізуються обсяги та роль військових знищень [27].

Ф. Контамін також перевидав й доповнив власними коментарями перше видання «Військової історії Франції» Андре Корвізьєра (Париж, 1715) [25]. Свого часу А. Корвізьєр вважав, що Англія підійшла до Столітньої війни із помітно кращою мобілізацією сил, зміцненням морської потуги, дисциплінованою армією, в чому, на його думку, й полягає суть її військових перемог над Французьким королівством. Францію ж паралізували й дезінтегрували громадянські конфлікти, розлад економіки регіонів, зникнення традиційних торгових маршрутів. Перманентні французькі армії не могли стати вагою проти вагою централізованому англійському війську. Тому природно, коли Карл VII став на шлях докорінної реорганізації та централізації армії, вдосконалення вогнепальної артилерії, результати не забарилися, – констатує автор [25, с. 475–476].

Співпраця та обмін свіжими думками та відкриттями між істориками обох країн виявляється у перекладах та спільних виданнях на-

більш вагомого з доробку обох історіографій. Так, у 1989 р. у Франції Крістіаном Клерком була перекладена й видана відома на Заході праця англійського історика Крістофера Оллменда «Столітня війна. Англія і Франція у війні 1300–1450 рр.» [8]

У 1993 р. у Парижі вийшов друком переклад (з коментарями Ф. Контаміна) книги іншого англійського історика – Дж. Кігана «Анатомія битви» [26]. Автор намагався зрозуміти індивідуальне сприйняття воїнами битви як цілісного військово-політичного та суспільного явища («бойовий дух часу»). Задля цього він обрав незвичний порівняльний метод з аналізом трьох битв різних часів, а відтак і ментальності: при Азенкурі (1415 р.), при Ватерлоо (1815 р.) і на р. Соммі (1916 р.). Висновки Дж. Кігана є цікавими: «Кожен новий конфлікт у порівнянні з попередньою добою є більш вбивчим, оскільки вдосконалення зброї робить її більш ефективнішою та дієвішою, збільшує відстань між сторонами конфлікту». Однак, якщо у битвах нового та новітнього періоду «ворог все рідше бачив ворога», оскільки пряме лобове зіткнення поступово відходить на задній план, то баталії доби середньовіччя вимагали зіткнення «віч-на-віч» (навіть попри широке застосування луків та арбалетів і вдосконалення вогнепальної зброї) [26, с. 211–212]. Аналізуючи битву при Азенкурі (1415 р.), Дж. Кіган принагідно розглядає й історіографію ХІХ ст. стосовно цього питання [26, с. 215]. Автор особливо наголошує на фактах побиття та вбивства французьких полонених з відома (й частково за наказу) англійського короля Генріха V Ланкастера (1413–1422). Саме у цьому, на його погляд, криються докорінні зміни у ментальнісній площині більш пізніх баталій [26, с. 220].

М. Орель, шукаючи причини морального занепаду лицарства у ході Столітньої війни, звернувся до проблеми становлення та диференціації понять шляхетності та благородства, їх суспільного базису [9]. Автор зрештою доходить цікавого висновку про те, що благородство й аристократія іноді були поняттями антагоністичними. Хоча благородство формально передавалося «по крові», однак шляхетність мирного часу часто спустошувалася військовою буденністю, щоденними сценами насильства, мародерства, навіть у ставленні до знаті. На думку М. Ореля, помітний моральний занепад у середовищі лицарства кінця Столітньої війни, зникнення лицарської куртуазності, зрештою звели до початку ХVІ ст. нанівець й саме лицарство, позбавлене свого ідейно-етичного підґрунтя [9, с. 186–187].

Окрему групу досліджень складають праці, у яких Столітня війна є лише частковим тлом для характеристики більш вузького предмету

та об'єкта дослідження (наприклад, персоналій). Так, фундаментальністю відзначається дослідження Ф. Отран, присвячене постаті французького короля Карла V (1364–1380) [10]. Автор на базі значного комплексу джерел доводить непересічність цього правителя, котрий зробив все для того, щоби зміцнити позиції Валуа на французькому престолі і зняти питання нелегітимності династії. Аналізуючи поразки Франції при Кресі та Пуатьє, Ф. Отран звернула увагу на те, що маючи таких досвідчених військових радників, як Бертран дю Геклен, Карл V не здобув жодної суттєвої військової перемоги. Причину вона вбачає в прислуховуванні короля до порад «військових лестивців» з його власного оточення, а не до справжніх фахівців [10, с. 654–657].

П. Буллі у монографії, присвяченій постаті іншого французького короля – Карла VII (1422–1461), насамперед зазначає вкрай складне військово-політичне становище Французького королівства після битви при Азенкурі (1415 р.). За бездіяльність і безпорадність періоду найважчої кризи 1417–1428 рр. він іронічно називає Карла VII «королем чудес», «безневинним споглядачем злочинів, які примножувалися в його оточенні» [13, с. 278–280].

Ж. Мінуа також ґрунтовно дослідив життєвий шлях та військову кар'єру Бертрана дю Геклена [30]. Його персонаж не є ідеалізованим ідеалом французького лицарства (як у попередніх дослідників), а навпаки постає нетиповим воєначальником доби середньовіччя, радником короля, що завжди знає як вести битву чи застати противника зненацька. У 2008 р. в Парижі побачила світ і праця Ж. Мінуа «Столітня війна» [31], у якій автор схильний вбачати значення цього «нескінченного конфлікту», насамперед, у тому, що це була «перша європейська війна, яка ознаменувала перехід від середньовічного християнства до Європи націй, яка вдосконалила військову техніку і поставила її на службу французькому абсолютизму» [31, с. 10–11]. Загальноєвропейське значення Столітньої війни полягає ще й в тому, що «вона призвела до істотного перевороту у мові, культурі, психології, ставши кузнею національних ідентичностей європейських країн, особливо Франції і Англії», – додає далі автор [31, с. 13].

Бібліографія постаті Жанни д'Арк на сьогодні налічує понад 500 позицій [29], однак військовий аспект її діяльності, а також бойові дії періоду 1428–1431 рр. висвітлюються здебільшого принагідно. З цього масиву можна було б виділити монографію Ж. Бордонове, котрий намагався дати належну оцінку військовому таланту та впливу Жанни д'Арк на хід Столітньої війни [12]. Але цей дослідник «великих історичних міфів» (як він сам себе називає, оскільки займається ще

й Хрестовими походами, Альбігойськими війнами та Орденем Тамплієрів [12, с. 5]) уникає формування наукового апарату, покликів на джерела, що перетворює його дослідження на науково-популярний твір з елементами роману.

Професор Режин Перну, одна з найвідоміших французьких дослідниць діяльності Жанни д'Арк, аналізувала у одній з перших своїх монографій вплив Орлеанської Диви на перебіг останнього періоду Столітньої війни [32]. Провідною у автора є думка про те, що «ця тендітна дівчина в політичному і психологічному контексті врятувала Францію й приборкала амбіції англійців» [32, с. 119]. У наступних своїх працях вона прямо називає Жанну д'Арк «відвойовницею Франції» [33].

Також слід виокремити праці, у яких аналізується суспільно-політичне становище окремих французьких міст під час англійської окупації. Так П. Ля Каше досліджував наслідки англійської військової присутності в Руані у 1419–1449 рр. [28]

Не втрачають актуальності на сьогодні й праці відомого французького історика Етьєна Перруа, котрий, досліджуючи Столітню війну в цілому [34], згодом вдався до аналізу прибутковості цієї війни для заможних верств (на прикладі графів Деніа) [35]. Зокрема, його монографія «Столітня війна» була перевидана у 2002 р. у Санкт Петербурзі (Росія) [5].

К. Гайє досліджував індустрію та ринок військового виробництва у Франції у XIII–XV ст. [24]

Х. Дюбле у одній із своїх статей проаналізував шляхи модернізації французької артилерії від часів правління Карла VII до початків правління Людовіка XI (1437–1469) [20]. Ж.Ф. Фіно також написав оглядову статтю про розвиток у Франції артилерії в XV ст. [22]. А загалом цього автора більш цікавили проблеми розвитку французької фортифікації загалом, та доби Столітньої війни зокрема (конструктивні особливості, способи облоги, штурму та організації відсічі) [23].

В цілому сучасна французька історіографія, хоча й надто різнопланова, все ж тяжіє до психологічного переосмислення подій Столітньої війни, з особливим акцентом на людський чинник. Сучасний російський історик Ю. Малінін зазначає з цього приводу у одній із своїх статей, що «французькі історики є одноставними у тому, що будь-яке історичне дослідження має бути психологічним і будь-який історик має поводитися як соціальний психолог» [4, с. 326–327]. Це узгоджується із домінуючим у наш час у західноєвропейській історіографії напрямом соціо-демографічних досліджень, навіть коли йдеться про військову історію.

Характерною особливістю цієї історіографії є й те, що орієнтована здебільшого на цей напрям, вона значно поступається англійській за обсягами й широтою охоплення власне військової тематики. Кидається у вічі також більша зосередженість й акцентування на останніх, переломних й переможних для Франції, періодах Столітньої війни, особливо часі діяльності Жанни д'Арк.

Автор статті не претендує на всеохопність, а лише оглядово окреслює основні напрямки досліджень сучасних французьких істориків Столітньої війни. Більш комплексний аналіз цього доробку ще на часі.

Джерела та література:

1. Таран Л.В. Французька історіографія (70-ті роки XIX ст. – 80-ті роки XX ст.) / Л.В. Таран. – К., 1991. – 103 с.
2. Далин В.М. Историки Франции XIX – XX вв. / В.М. Далин. – М., 1981. – 328 с.
3. Контамин Ф. Война в средние века / Ф. Контамин / Пер. с фр. Ю.П. Малинина, А.Ю. Карачинского, М.Ю. Некрасова; под ред. Ю.П. Малинина. – СПб, 2001. – 416 с.
4. Малинин Ю.П. Проблемы исторической психологии в современной французской историографии / Ю.П. Малинин // Малинин Ю.П. Франция в эпоху позднего средневековья. Материалы научного наследия. – СПб, 2008. – С. 319–327.
5. Перруа Э. Столетняя война / Э. Перруа / Пер. с фр. М.Ю. Некрасова. – СПб, 2002. – 480 с.
6. Фавье Ж. Столетняя война / Ж. Фавье / Пер. с франц. М.Ю. Некрасова. – СПб, 2009. – 656 с.
7. Allmend C.T. (ed.) Society at War. The Experience of England and France during the Hundred Years War. / C.T. Allmend. – Edinburgh, 1973. – 282 p.
8. Allmand Ch. La guerre de Cent Ans. L'Angleterre et la France en guerre 1300-1450. / Traduit de l'anglais par Christian Clerc. / Ch. Allmand. – Paris, 1989. – 284 p.
9. Aurell M. La noblesse en Occident (Ve-XVe siècle) / M. Aurell. – Paris, 1996. – 194 p.
10. Autrand F. Charles V. / F. Autrand. – Paris, 1994. – 903 p.
11. Bendjebbar A. Histoire de la France / A. Bendjebbar. – Paris, 1986. – 163 p.
12. Bordonove G. Jeanne d'Arc et la guerre de Cent Ans / G. Bordonove. – Paris, 1994. – 451 p.
13. Bully P. Charles VII, le «roi des merveilles» / P. Bully. – Paris, 1994. – 339 p.
14. Contamine Ph. Les armées française et anglaise à l'époque de Jeanne d'Arc / Ph. Contamine // Revue des Sociétés savantes de haute Normandie. Lettres et sciences humaines. – Rouen, 1970. – P. 7–33.

15. Contamine Ph. Guerre, Etat et societe a la fin du Moyen Age. Etudes sur les armees de rois de France (1337–1494) / Ph. Contamine. – Paris–La Haye, 1972. – 415 p.
16. Contamine Ph. Les companies d’aventure en France pendant la guerre de Cent ans / Ph. Contamine // Melanges d’Ecole française de Rome. Moyen Age, Temps modernes. – 1975. – № 87. – P. 365–396.
17. Contamine Ph. Crecy (1346) et Azincourt (1415): une camparaison / Ph. Contamine // Divers aspects du Moyen Age en Occident. Actes du Congres tenu a Calais en septembre 1974. – Calais, 1977. – P. 29–44.
18. Coulange F. De la maniere d’écrire d’histoire en France et en Allemagne / F. Coulange // Questions historique. – Paris, 1893. – P. 4–12.
19. Demurger A. Temps de crises, temps d’espoirs. X^{IV}e – X^Ve siècle. Nouvelle histoire de la France médiévale. / A. Demurger. – Paris, 1990. – T. 5. – 383 p.
20. Dubled H. L’artillerie royale française a l’époque de Charles VII et au debut du regnes Louis XI (1437–1469) : les frères Bureau / H. Dubled // Memorial l’Artillerie française. – Paris, 1976. № 50. – P. 555–637.
21. Favier J. La Guerre de Cent Ans / J. Favier /. – Paris, 1980. – 556 p.
22. Fino J.F. L’Artillerie en France a la fin du Moyen Age / J.F. Fino // Gladius. – Paris, 1974. – P. 13–21.
23. Fino J.F. Forteresses de la France medievale. Construction-Attaque-Defence / J.F. Fino. – Paris, 1977. – 534 p. [Тут, зокрема, міститься докладний аналіз бібліографії питання. – P. 489–529].
24. Gaier C. L’industrie et le commerce des armer dans les anciennes principautes belges du XIII-e a la fin du XV-e siècle / C . Gaier. – Paris, 1973. – 288 p.
25. Histoire militaire de la France / Sous la direction d’André Corvisier, P.U.F., – Paris. T. I. Des Origines à 1715, sous la direction de Philippe Contamine. – Paris, 1992. – 632 p.
26. Keegan J. Anatomie de la bataille / J. Keegan. – Paris, 1993. – 324 p.
27. La Guerre, la violence et les gens au Moyen Age: t. I. Guerre et violence / Sous la direction de Philippe Contamine et Olivier Guyot-Jeannin – Paris, 1996. – 366 p.
28. Le Cacheux P. Rouen au Temps de Jeanne d’Arc et pendant l’occupation anglaise (1419–1449) / P. Le Cacheux. – Rouen–Paris, 1931. – 322 p.
29. Les compagnons d’Armes de Jeanne d’Arc // <http://pagesperso-orange.fr/jean-claude.colrat/bibliographie.htm>
30. Minois G. Du Guesclin. / G. Minois. – Paris, 1993. – 518 p.
31. Minois G. La Guerre de Cent Ans. / G. Minois. – Paris, 2008. – 650 p.
32. Pernoud R. Jeanne d’Arc et la guerre de Cent Ans / R. Pernoud. – Paris, 1990. – 127 p.
33. Pernoud R. Réhabilitation de Jeanne d’Arc, reconquête de la France / R. Pernoud. – Monaco, 1995. – 154 p.
34. Perroy E. La Guerre de Cent ans: / E. Perroy. – Paris, 1945. – 432 p.

35. Perroy E. Gras profits et rançons pendant la guerre de Cent ans: l'affaire du comte de Denia / E. Perroy // *Mélanges de histoire du Moyen Age dédiés à la mémoire de Louis Halphen*. – Paris, 1951. – P. 573–580.

36. Raynaud C. La violence au Moyen Age. XIIIe-XVe siècle, d'après les livres d'histoire en Français. / C. Raynaud. – Paris, 1990. – 354 p.

37. Verdon J. Les Françaises pendant la guerre de Cent Ans (début du XIVe siècle – milieu du XVe siècle) / J. Verdon. – Paris, 1991. – 287 p.